

General review
UDC 61/174/614.253

Vladimir JANEŽIĆ-UTVIČ (Garčin), Ruža PETROVIĆ-MIRKOVIĆ (Beograd)
Savez naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd

TRAJNA ETIČNOST LIJEČNIČKIH ZAKLETVI ?

"Obećavam da ću se hrabro suprotstaviti svemu što je glupo i licenjerno, i surovo... (Ipak) tolerancija je najviša vrлина. Zatim poniznosti.

Archibald J. Cronin: Ključevi kraljevstva

„Sve protiče, a mi ne znamo gde u toj reci da bacimo kotvu i gde da se zaustavimo ...”

Will Durant: The Mansions of Philosophy

Da li će naši daleki potomci poštovati ovu našu liječničku etiku i one stare miljokaze na hiljadugodišnjem putu deontologije koja je imala izvore u prastarim liječničkim zakletvama?

Da li će u superscijentificiranom svijetu trećeg milenija biti još liječnika i medicine nalik na ovu našu, pa i mjesta za ono, što neki smatraju "trajnom etikom liječničkih zakletvi"?

Da li će u budućem dobu mehanike, tehnologije ova naša etika, deontologija, ipak biti paradigma za ono što će proizaći iz tog novog superscijentificiranog svijeta, koji nam je danas teško i predvidjeti?

Hoće li ta nova epoha biti opet neka renesansa i humanizam, koji se pojaviše kad je srednji vijek umro prirodnom smrću? Neka dihotomija iz koje će proizaći neki "neohumanizam"?

Nemojmo zaboraviti da je humanizam bio novi duhovni stav čovjeka prema samom sebi, prema blišnjima i svijetu i da je taj stav bio intimno vezan s novom, drugom egzistencijalnom krizom zapadnog čovjeka.

Predviđanja su teška, jer "budućnost nije uvijek predodređena; svatko je pozvan da je oblikuje, i to po normama koje sam sebi nametne" (Ch.Lichtenthaeler⁸).

Moral koji se nekada tako lagano menja, dans se menja kao oblak na vetru. Običaji i ustanove, koji traju još od pamtiveka, tope se pred našim očima.

"Naša današnja kultura je površna, a naše znanje opasno, jer smo bogati u tehnici, a siromašni u ciljevima"¹. Usred znanja i moći, kojima dosad nije bilo ravnih, mi ustvari ne znamo što hoćemo, ne poznajemo ni svoju vrijednost, a golema većina ni svoje ciljeve. Teži se posvuda "dobrom životu", a ne ispituje se često, što je "valjan život".

Ne bi li trebalo razmisliti općenito o trajnim, o prolaznim i varijabilnim vrijednostima, a napose etičkim?

Mogli bismo se upitati: kako to da se stoljećima i stoljećima sačuvao onaj početni "miljokaz i etički kažiput" koji nazivamo "Hipokratovom zakletvom"? Ili: zašto su zaboravljene neke kasnije formule etičkih zakletvi i takvih molitava?

U VII st.n.e. palestinski liječnik i astrolog, Assaph Ha Yehoudi, kojeg historičari uvrstiše u post-talmudski period, napisao je "Sefer-Refovoth"². Bio je to jedan od najčešće konzultiranih medicinskih traktata ranog srednjeg vijeka, pa otuda i visok ugleda Assapha. Sa svojim učenicom Yohananom ostavio je dugu, detaljiziranu formulu zakletve, u kojoj se izričito prokalmira "primum non nocere", a razumljivo i "non nocere". Ovdje nam se nameće razmišljanje o Assaphovoj "astrološkoj dalekovidost". Ili bolje: kako da se ne sjetimo Assapha danas, kad australijski filozof Peter Singer propagira svoju mračnu "bio-etiku", postulacije "bio-politike"; kad su nad nama prijetnje "eugenike budućnosti", neizvjesne "human-genetike" i kad se (upravo o stogodišnjici) eutanazije čvrlo "stručno raspravlja", a neki je čak poetično hvale.

Assaph je imao utjecaja i na Mosesa Maimonidesa-Mudrog (1135-1204) koji je napisao svoju "Molitvu" usred srednjeg vijeka. U to doba Salernska škola kodificirala je na svoj način između kurativnih kanona pragmatičke zahtjeve liječničkog ponašanja te moralna upozorenja za odnose s bolesnicima i njihovim obiteljima. Uz ove i propise koji odgovaraju plemenitosti liječničkog poziva i uzvišenim dužnostima liječnika.

Maimonidesova "Molitva" otpočinja je prizivanjem i preklinjanjem božanstva, da liječnikovu dušu ispuni ljubavlju prema medicini i svakom stvorenju. A povrh toga i prezirom prema nekim brigama ovog svijeta, koje su "neprijatelji istine i ljubavi prema bližnjima, pa bi nas mogle lako udaljiti od plemenite dužnosti da činimo dobro".

Brige ovog svijeta? Pohlepa za novcem? Žudnja za slavom?

Maimonides kaže:

"Podrži, Bože, snage mog srca u nastojanjima da služim siromašnom i bogatom; prijatelju i neprijatelju; dobrom i zlom. Učini da u njima ne vidim drugo do li čovjeka koji pati..."

U nastavku "Molitve" Maimonides se usrdno obraća Tvorcu:

"Neka bi mi um ostao bistar, nepomučen drugim mislima e da bih pred očima imao samo ono što su me znanost i iskustva učile, jer velika su i uzvišena naučna istraživanja, kojima je cilj da sačuvaju život i zdravlje svih ljudi.

Učini, Gospode, da moji bolesnici imaju povjerenja u moje liječničko umjeće; da slušaju moje savjete i slijede naredenja".

A potom, svakako pun iskustava praktičkog liječnika koji je upoznao one nepodnošljive, nastavlja:

"Udalji od bolesničkih postelja i šarlatane i brbljave; povorke rodaka s hiljadu savjeta. Udalji i one sveznadare koji ih njeguju, jer je to opasan soj koji zbog taštine ometa i najbolja nastojanja liječnika i često ljude vodi u smrt.

Ako me neznanice kude, ismevaju, učini Bože, da mi ljubav prema medicinskoj nauci bude oklop, koji će me činiti neranjivim, da bih mogao ustrajati na pravom putu, ne obazirući se na prestiž, ugled i dob mojih protivnika".

Mnogi su smatrali Maimonidesa više talmudistom i filozofom nego praktičkim liječnikom, pa je, ponegdje proganjan, mijenjao boravišta. Na svojim peregrinacijama upoznao je različite ljude, pacijente, njihove obitelji, rođake i prijatelje. Neki

od njih bili su manje ili više moćni i glasoviti. Među ovima i neki s osobinama koje kod njih nije trebalo očekivati.

Otuda u nastavku invokacija za blagost, popustljivost, što veću strpljivost pri liječenju tvrdoglavih i onih grubih, neotesanih. I molba za skromnost, poniznost, koje su vrline razboritih i mudrih. Ovdje Maimonides izriče svoju vjeru, pouzdanje u medicinsku nauku, ali i ono što je liječnicima neophodno saznanje:

"Udalji od mene, Bože, i samu pomisao da mi je sve moguće, a obdari me snagom volje i prilikama da što više proširim svoje znanje.

Dozvoli mi da i danas opet u sebi otkrijem nešto što još jučer nisam naslućivao, jer medicinsko je znanje veliko, a um čovječji proniče sve dalje i dublje..."

"Ars lunga", dakle: "judicium difficile", uvijek. Ali i primjer, kako – bez velikih riječi – skromnost uči skromnosti.

Maimonidesu je svakako bila poznata poučna "Formula comitis archiatrorum", sastavljena oko 500 god. za vladavine ostrogotskog kralja Teoderika, sačuvana u djelima Kasiodora:

"Medicina je umijeće, koje više toga otkriva u čovjeku nego što on sam o sebi zna..."

"Liječnici ne smiju zapustiti svoje znanje, nego ga moraju stalno proširivati i moraju se s drugim liječnicima savjetovati ..."

Maimonides spominje "prilike za proširivanje znanja", tj. konzultacije s drugim liječnicima, ali on vraćajući se dalekoj prošlosti ide korak dalje, kad "u sebi želi otkriti opet nešto novo, što još jučer u sebi nije naslućivao". To je ono "gnote seauton", prastari napor, težnja mudraca još od Thalesa (oko 620-543 pr.n.e) ili Chilona, dvojice od antičkih "sedam mudraca". To je mudrost ispisana i na ulazu u hram Apollona u Delphima.

*

Vremena se svakako menjaju "et nos in illis". Savete i mudrost više ne tražimo u antičkim proročijima, jer naša su danas "elektronska proročišta".

Mislili smo o tom i nedavno povodom:

"Sedam stoljeća poslije Maimonidesa i tadašnje "artis medicae lunga (priznajte – u nama se bude osećanja, kao ona kad gledamo filmove iz doba Lumièrea ili filmove otpre sedamdesetak godina, što se čuvaju kao dragocjenosti u filmotekama) sve se izmijenilo ..."

Tako nam je govorio, a morali smo slušati, jedan mondenski, mnogo traženi hirürg. Bio je to "up to date" čovjek Philip Toynber (1961):

"Nipošto nije odavno da smo spoznali da je sadašnjost prošlost ..."

Da li se sve izmijenilo ne samo u medicinskoj nauci, nego i u etici one lepe, jednostavne, prostodušne "Molitve" Maimonidesa?

Nema li u njoj nečeg trajnog? Dobrog, lijepog?

"Mislim – rekao je Anatole France – da mi nećemo nikad tačno znati zašto je neka stvar lijepa". Ovakvo mišljenje može da nam bude opomena da bežimo od nekih pitanja koja sebi postavljamo. Možda ćemo krenuti naprijed, ako shvatimo da u filozofiji ima mnogo "apsolutnog", ali ne i izvjesnoga.

Platon, koji je bio prvenstveno moralist, jer se trudio da zaustavi propadanje svog naroda, otišao je u krajnost: izjednačio je ljepotu sa dobrim. Po njemu bila bi

umetnost dio etike. Ali, kao što su se kroz stoljeća mijenjali neki kanoni ljepote, morala se mijenjati i etika.

Kod Kanta i Shopenhauera – da preskočimo stoljeća, kad raspravljamo o trajnosti lijepog i dobrog – čuje se nova nota. Kod njih "nešto nam se dopada bez obzira na korisnost", što je vrlo neodređeno, što nas zbunjuje, ako je u pitanju etika.

"Quod est veritas?"

Nećemo pokušati da odgovorimo Pilatu.

"Ubi veritas?"

Nikad se nisu stvari tako brzo razvijale kao danas, nikad nisu bile toliko zapletene, nikad se nisu tako raznoliko mijenjale.

U svakoj civilizaciji koja se razvija nailazi izvjesno doba kad se uvida da su stara stremjenja i navike nedovoljni za nove, izmjenjene podstreke i kad stare ustanove i shvaćanja postaju tijesne. Tako i naša suvremena etika, deontologija.

"Ubi veritas?"

Zagledat ćemo i u historiju i potražiti njene pouke i zakone. Ispitati tako kakvoću našeg napretka i onog što smo zaboravili, možda zato, što ne smatramo više vrijednim.

Možda će nam trud biti uzaludan, ali nagrada će nam biti jedino (možda) to, što ćemo prići bliže svom vlastitom životu i svome vremenu. Nema li toga u "Molitvi" Maimonidesa?

Amatus Lusitanus (1511–1568) (pravo ime mu je João Rodriguez), pri rođenju "Habib" (hebrejski: ljubljani), bio je židovskog porijekla, pa je morao napustiti Portugal (otuda Lusitanus, tj. Portugalac). Roditelji mu bijahu marani (cristianos nuevos), pa je kršten kao João de Castello Branco. Liječio je u Španiji i Portugalu, Belgiji i Italiji. U Ferrari je bio profesor medicine. Liječio je i papu Julija III, ali je, zbog protužidovskih mjera njegovog nasljednika, otišao u Pesaro, pa u Dubrovnik (1556–1558), a odanle u Solun, gdje je umro od kuge.

Napisao je poznate "Centurije" (opise slučajeva iz svoje prakse), a sastavio liječničku zakletvu, u kojoj se odražuje njegovo visoko shvaćanje liječničke etike. Na početku zakletve priziva u pomoć "Boga i deset Zapovjedi".

Bilo je to u dobu renesanse i humanizma, oslobođene misli, vrenja u društvu, mijena u moralu, kad je nauka sa svojim sumnjama poljuljala natprirodne osnove moralnosti. Bilo je to svakako veliko doba, kad je svijet izgledao zahvaćen neredenom individualizmom, kad su se mnogi, pa i Lusitanus, našli pred poznatim sokratovskim pitanjem: Kako da nađemo prirodnu nauku o moralu i da njom zamjenimo natprirodne propise koji danas više ne utječu na čovjekovo vladanje? "Teologiziranje etike"?

Kad raspravljamo o etici, deontologiji, i tragamo za "trajnim vrijednostima etičnosti", mogao bi nam poslužiti obrazac koji nam je prema Verdonijevom traktatu (1808) iznio Milčinski³, a odnosi se na osobine idealnog liječnika. Osobine, koje sve u punoj mjeri svakako nema nitko, ali koje bi moralo da se trudi da postigne svaki liječnik:

"Učen i iskusan, kojeg je istinska sklonost (genio, profesija) dovela u tu umjetnost velikih zahteva, koji se još od dečjih godina posvetio studijama i još stalno uči; koji razume filozofske jezike; poznaje (prirodoslovne) nauke; vežbao se u svim strukama medicine; koji je izdržao nesumnjiva proveravanja velike nadarenosti, prodornosti, prisustva duha, pamćenja i sredenog produbljenja znanja (erudizione); koji razmišlja, koji je budan, brižljiv, aktivan, spretan, bistar, marljiv, pažljiv, odlučan, strpljiv, čutljiv (segreto, tj. umije čuvati tajnu), pošten, trezan, čovečan, hrabar; kojeg buka ne zbunjuje, kojeg zlato ne kvari, koji preko mere ima razvijeno osećanje časti; koji se interesuje za bolesnika i brani ga i po cenu sopstvenog ugleda i svog odmora. Raspolaže svim tim vrlinama i to u najvećoj meri".

U tom obrascu etika se izričito ne spominje ni jednom riječi, a u njemu je mnogo toga, maltene sve, hipokratsko. Poželjno je moglo biti za antička, pa i naša vremena, pa su – bar još danas – to one "trajne vrijednosti" za kojima tragamo.

Misleći na deontologiju, neki su postavljali zanimljivo pitanje: "Tko treba i smije biti liječnik?"⁴. Drugi, ali zabrinuto: "Može li znanost razviti novu etiku?"⁵.

U samom pitanju je sumnja u "trajnu etičnost".

U starim i – kako se nekima čini – "antikviranim novim" spisima čitamo: "Dobar liječnik mora biti filozof". Ovo se, između ostaloga, odnosi i na liječničku etiku, jer je etika jedna od disciplina filozofije.

Galenova "quod optimus medicus sit quoque philosophus"⁶ ne smije nas zbuniti. Galenov "philosophus" nije nipošto "filozof od struke", nego onaj koji je u racionalnim, empirijskim znanstvenim postupcima, upućen na znanstvene dokaze. Zbog toga Galenov termin philosophus mogli bismo prevesti kao znanstvenik prirodoslovac, a da time ne povredimo kontekst.

Filozofiju i njene odnose mnogi ovako objašnjavaju:

Dobar liječnik treba biti na visini obrazovanja svog vremena. Treba imati opsežna znanja. Mora biti akademski obrazovan; obrazovan u smislu "universitas litterarum", a ne "obavljati samo svoju profesiju".

Za sve brižni Galen posvetio je i tome "adhortatio ad artes addiscendas", što i suvremeni pedagozi sve češće prihvaćaju.

Suočeni već danas neočekivanim, raznim problemima deontologije i dilemama etike nakon prodora medicine u neslućena područja, nisu malobrojni oni koji predlažu opet uvođenje "philosophicuma" u medicinski studij.

"... Tako je došlo do toga, da medicinari manje od svih ostalih imaju prilika da razvijaju funkcije razmišljanja", kaže Jung, kritizirajući suvremeni studij medicine, jednostavno memoriranje golemog materijala predviđenog planom studija⁷.

Ima u tome i brige za budućnost, pa je potrebno odlučiti.

Neki smatraju da nije potrebno ponovno uvođenje "filozofikuma", ali da je neophodno potrebno uvođenje filozofije u medicinu.

"I u medicini je strategija iznad taktike" (Sartre).

Poznata nekad, a danas kod nas već gotovo zaboravljena, bila je zakletva neolaureata glasovitog Univerziteta u Montpellieru. Tekst zakletve pripisuju Claude Francois Lallemandu, koji bijaše dekan "Facultatis Montepessulanae", što nije pouzdano. Vjerni je odraz Hipokratove zakletve, a lijepo je stilizirana:

"En présence des Maîtres de cette École, de me chers condisciples et devant l'effigie d'Hippocrate, je me promets et je jure au nom de l'Étre Suprême – d'être fidèle aux lois de l'Honneur et de la Probité dans l'exercice de la Médecine.

Je donnerai mes soins gratuits à l'indigent et je n'exigerai jamais un salaire au-dessus de mon travail.

Admis dans l'intérieur des maisons, mes yeux ne verront pas ce qui s'y passe; ma langue taira les secrets qui me seront confiés, et mon état ne servira pas à corrompre les mœurs ni à favoriser le crime.

Respectueux et reconnaissant envers mes Maîtres, je rendrai à leurs enfants l'instruction que j'ai reçue de leurs pères.

Que les hommes m'accordent leur estime si je suis fidèle à mes promesses!

Que je sois couvert d'opprobre et méprisé de mes confrères si j'y manque!"

Neobično je u ovoj zakletvi, što se spominju liječnički honorari, i to "maksimalni", a ne "minimalni". I to neodređeno: prema vrijednosti rada.

Kaže se "pecunia nervus rerum", "pecuniae oboediunt omnes", ali te riječi ne pristaju zakletvama liječnika i sveštenika.

Malo je poznato da je nekoliko godina pre francuske revolucije "kružila i druga zakletva, napisana aleksandrinskim polit-stihovima" (Giuseppe Alberti), koju je napisao Cabanis (1757-1808), glasovit i prijatelj Mirabeaua i Condorceta. Bio je poetičnog duha, oštromni filozof i autor još cenjenog djela "Rapport sur la physique et le moral de l'homme". Hrabro je branio medicinu, dok je J.J.Rousseau, koji je trebalo da dá podsticaja predstojećim revolucionarnim vremenima i zbivanjima, u svom "Émilu" negirao pravo postojanju medicine (sic!), koja čovjeka ne vraća, nego udaljava od Prirode. Zanimljivo je da je Rousseau, u privatnom životu čovjek ne posve etičan i neprivlačnih osobina, utjecao među mnogima i na Robespierrea, koji je smatrao suvišnima: sapun, šećer i svijeće.

U tom konfuznom dobu poetično se obraća Cabanis:

"Grand Dieu, dont la bonté surpasse la puissance,

- Toi, qui cherche l'amour et la reconnaissance,

- Qui, répandant le vie et le bienfaits,

- Composes ta grandeur des heureux que tu fais;

- Et qui, du haut de cieux, sollicitant l'hommage

- Des coeurs tendres et bons, tu plus vivante image,

- D'un regard paternel dois voir tous le travaux

- D'un art consolateur qui soulage les maux."

Usred ove svečane besjede, "Serment d'un médecin", Cabanis nije propustio zahvaliti svom Učitelju Dubreuilu, koji ga je podržavao mladog, iscrpljenog obuzetim sumnjama u sebe i medicinu. Taj Dubreuil strpljivo mu je "kap po kap punio dušu hvalevrijednim poukama":

"Et lorsqu'un jour enfin l'age et experience,

- Qui, cultivant les sens, mûrissent la science,

- M'auront ouvert de l'art les sentiers ténébreux;

- Quand de cet art divin le jeun homme cherchera

- Près de moi quelque clarté nouvelle

- Et viendra recueillir ma dernière étincelle;

- Je jure aussi, Grand Dieu, je jure devant toi

- Que je serni pour lui ce qu'est Dubreuil pour moi:

- Et qu'en tout d'un tel maître imitateur fidèle,

- L'approcherai du moins de mon digne modèle ..."

U ovom elogu Dubreuilu, Učitelju, također su i riječi zakletve koju je, vjerojatno, i sam Hipokrat polagao, ali je nije sastavio, a odnosi se na obavezu "Učitelja štovati ću, kao svoje roditelje ..." – etički postulat kroz dva i po milenija.

Ima li nečeg vrijednijeg od onog, što nam je dao učitelj koji nas je naučio čitati i pisati? Ili, Hipokratovim riječima: "učitelj ovoga (medicinskog) umijeća?"

Da li je pred nama jedan od primjera "trajne etičnosti"?

Poštivanje starih bilo je veliko u dobu kad ljudi nisu još umjeli pisati. Starci su bili "žive biblioteke", mladi su "visjeli na njihovim ustima". Bilo je to, uostalom, i doba, kad su stari već smatrani starcima i kad se – recimo – za Alzheimerovu bolest još nije čulo. Sa sve većim opismenjivanjem opadao je ugled i poštivanje starih.

Danas, naprimjer, poznajemo oko 30 000 dijagnoza, stotinjak hiljada farmaceutskih specijaliteta; 10 000 stručnih časopisa. Medicinsko znanje postalo je groteskno nepregledivo, kao onih 500 000 papirusa aleksandrijskog Museiona. Na velikim kongresima danas se sastaju hiljade biokemičara, internista, kirurga i ostalih specijalista. Ovakva "dinosaurska medicina" pouzdan je znak dekadencije⁸. A što je sa "starima"? S poštivanjem "učitelja medicinskog umjeća"? Mogu li stari biti "moderni i progresivni"?

Etika svakako nameće iskrenost, pa budimo iskreni:

Ne smetaju li nam stari u tesnim stanovima, upravo kao i oni na katedrama; posebno "oni" zaštićeni kao "nacionalni spomenici"?

Hoće li se još prije prijeloma milenija opet revidirati Hipokratova zakletva i kakvi će biti amandmani uz nju?

Zaista, zaista istinito je ono "Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus ...", jer će se zakrpa odadrijeti od haljine, i gora će rupa biti.

Niti se ljeva novo vino u stare mjehove, jer će se mjehovi prodrijeti, vino se proliti, a mjehovi propasti, već: "Sed vinum novum in utres novos mittunt: et ambo conservantur".

Posljednjih godina Cabanis nije bio samo profesor na École de Médecine, nego i prvi koji je na toj školi predavao tek uvedeni predmet "Povijest medicine". Buku je podigla njegova publikacija "Coup d'oeil sur les révolutions et la réforme de la Médecine" (1804), a vrijedno ju je i danas pročitati.

Veliki tribun Mirabeau, tek što je upoznao Cabanisa, odmah poslije pada Bastilje, zavolio ga je i poklonio više naklonosti nego ostalim liječnicima. I Voltaire, kad je čuo o mladom pjesniku i filozofu, želio je da ga upozna.

Prijateljstvo s Mirabeauom pobudilo je mnogo zavisti, a poslije smrti Mirabeaua teških neprilika. Mirabeau je, naime, umro u naručju Cabanisa, pa se glasno šaputalo, da ga je Cabanis otrovao.

Umiješao se veliki Vicq d'Azyr, član Francuske akademije, glasoviti anatom i patolog. Pisao je vrlo uvjerljivo čuvaru pečata Championu, da je Mirabeau "bio žrtva žestokih lijekova koje su tada upotrebljavali ili otrova". Ukazao je snagom svog autoriteta da je temperamentni, bujni Mirabeau, bio žrtva merkurijalnih kupelji i osim svega – autoterapeut.

Cabanis, međutim, visoko etičan, poštivajući zaista ono hipokratsko "neque ... medicamentum lethale propinabo" napisao je u svoju obranu knjigu "Journal de la maladie et de la mort de M." (april, 1797). Bila je to poučna patografija, ali i uvjerljiv dokaz da postoje neke trajno etičke vrijednosti liječničkih zakletvi.

I da bi morale opstojati.

Iuramus in verba magistri, zaklinjemo se Hipokratovom zakletvom i vjerujemo preporukama farmaceutske industrije.

Sjetimo se talidomida!

Talidomid pripada historiji medicine. Poslije tri decenije historiji pripadaju i one dramatične posljedice "otrovnog lijeka" tj. desetine hiljada teško oštećene novo-rođenčadi, fokomelične djece, hiljade nesretnih obitelji. Ta "farmaceutska tvornica anđela" prije tri decenija ("little-baby's Auschwitz") ne spominje se u povijesti medicine, kad se i ako se komentira Hipokratova zakletva ("neque ... medicamentum lethale propinabo").

Nije li potrebna, barem kratka neka "Dietetika za studente" s nekoliko praktičnih pouka za život?

Ovdje se sjećamo sa zahvalnošću našeg Učitelja, dobročinitelja i prijatelja psihijatra Ivana Barbota, a mudrog dijetetičara: "Ne budi nikad prvi koji će prepisati neki lijek, ali ne i posljednji!"

Sjećamo se i napisao u jednoj staroj Dječjoj bolnici u Londonu, na koji nas je upozorio jedan kolega:

"Sačuvaj nas, Gospode,
od želje da se nepotrebno upličemo
od prevelikog oduševljenja novim i
od nepriznavanja prokušanih metoda;
od pokušaja da Znanje predpostavimo Mudrosti,
Znanost Umijeću i Oholost Razumu,
od grijeha da pacijenta smatramo slučajem i
od pomisli da je izliječiti neku bolest teže nego je trpjeti."

Prva poznata kodifikacija načela liječničke etike može se smatrati da je bila zakletva koju su polagali pripadnici udruženja asklepijada. Tekst danas nazivamo Hipokratovom zakletvom, jer se sačuvao u skupini djela, koja se pripisuju Hipokratu (460-377). Prema najnovijim istraživanjima, smatra se, da zakletva potječe od pitagorejske škole⁹. Sigurno je to u V st. bila uobičajena formula pri stupanju u družbu asklepijada na otoku Kosu. Hipokrat je vjerojatno i sam polagao tu zakletvu, iako je nije on sastavio. Ona glasi:

"Kunem se Apolonom, liječnikom, Asklepijem, Higijejom i Panakejom, svim bogovima i božicama, zovući ih za svjedoke, da ću po svojim silama i savjesti držati ovu zakletvu i ove obaveze. Svoga ću učitelja ovog umijeća štovati kao svoje roditelje, davat ću mu što mu u životu bude potrebno, njegovu ću djecu držati svojom braćom, a budu li htjela učiti ovu umjetnost, poučavat ću ih bez ugovora i bez plaće. Puštat ću da sudjeluju kod predavanja i obuke i u svem ostalom znanju. Učit ću i đake, koji se budu ugovorom obavezali i ovom zakletvom zakleli, ali nikoga drugoga. Svoje propise odredit ću po svojim silama i znanju na korist bolesnika i štitiću ga od svega, što bi mu moglo škoditi ili nanijeti nepravdu. Nikome neću, makar me za to i molio, dati smrtonosni otrov, niti ću mu za njega dati savjet. Isto tako neću dati ženi sredstvo za pometnuće ploda. Čisto ću i pobožno živjeti i izvršavati svoju umjetnost. Neću operirati mokraćne kamence, nego ću to prepustiti onima, koji se time bave. U koju god kuću stupim, radit ću na korist bolesnika kloneći se hotimičnog oštećivanja, a osobito zavedenja žena i muškaraca, robova i slobodnih. Što pri svojem poslu budem

saznao i vidio, pa i inače, u saobraćaju s ljudima, koliko se ne bude smjelo javno znati, prešutjet ću i zadržati tajnu. Budem li održao ovu zakletvu i ne budem li je prekršio, neka mi bude sretan život i uspješna umjetnost, neka steknem slavu i ugled kod ljudi do u daleka vremena; prekršim li ovu zakletvu i zakunem li se krivo, neka me zadesi protivno."

Hipokratova zakletva u bitnim je dijelovima do danas sačuvala vrijednost.

Nakon grozota II svjetskog rata i pojave nacističkih liječnika-zločinaca – a ne sluteći one iz rata u Koreji i Vijetnamu – ukazala se potreba da se na nekim medicinskim fakultetima uvede liječnička deontologija kao posebni predmet.

Taj predmet, nažalost, još nije uveden, na mnogim fakultetima na kojima postoje obilgatni ispiti iz paramedicinskih predmeta.

Trajna etičnost starih liječničkih zakletvi ne postoji, a sama budućnost "stare etičnosti" nipošto nije pouzdana.

Na kongresu Međunarodnog saveza liječničkih društava u Ženevi 1948. god. zaključeno je da Hipokratovu zakletvu treba prilagoditi današnjim shvaćanjima i potrebama, a napose nadnacionalnim koncepcijama i moralnim obvezama liječnika. Izrađena je tzv. Ženevska formulacija Hipokratove zakletve:

"U času kad stupam među članove liječničke profesije, svečano obećajem, da ću svoj život staviti u službu humanosti. Prema svojim učiteljima sačuvat ću dužnu zahvalnost i poštovanje. Svoje ću zvanje vršiti savjesno i dostojanstveno. Najvažnija će mi briga biti zdravlje mog pacijenta. Poštovat ću tajne onoga tko mi se povjeri. Održavat ću svim silama čast i plemenite tradicije liječničkog zvanja. Moji kolege bit će mi braća. U vršenju dužnosti ne će na mene utjecati nikakvi obziri vjere, nacionalnosti, rase, političke ili klasne pripadnosti. Apsolutno ću poštovati ljudski život, od samog začetka. Niti pod prijetnjom ne ću dopustiti, da se iskoriste moja medicinska znanja suprotno zakonima humanosti. Ovo obećajem svečano, slobodno, pozivajući se na svoju čast."

Revidirani su gotovo svi stari kodeksi časti!

Pojam časti i digniteta liječnika trebalo je "prilagoditi današnjim shvaćanjima i potrebama", kao što smo gore spomenuli.

"Ideja humanosti – u obliku u kojem se pojavljuje u Ženevskoj zakletvi – nije bila poznata u starom svijetu. Sistematski je ta ideja razrađena u XVIII st., ali u kodeks liječničke etike mogla je ući tek pošto je ideja nacionalizma prošla kroz strahovite krize u ratovima XIX i XX st. Ženevska formulacija ne krije bolno podrijetlo novih odredaba. Liječnik izjavljuje, da ni pod prijetnjom neće dopustiti, da se njegovo stručno znanje upotrebi protiv zakona čovječnosti. Kao što je antički liječnik vršio svoje dužnosti u ime božanstava, tako se od modernog liječnika traži da se žrtvuje u ime humanosti. Nova formulacija znači ujedno prevladavanje antičke suprotnosti individualizma i etatizma, uzdizanje iznad usko personalne etike Hipokrata i kruto etatizirane etike Platona."⁹

Podsjetimo se Duranta: "Sve protiče, a mi ne znamo gde u toj reci da bacimo kotvu i gde da se zaustavimo ..."

I vratimo se pitanju iz uvoda: Da li će u superscijentificiranom svijetu trećeg milenija biti mjesta za ono što smo smatrali trajnom etikom i na što smo se kroz milenije zaklinjali?

Na mnoga pitanja znanosti može se odgovoriti samo sa "da, ali ...", pa tako i ovdje, kad se radi o etici. Ne zaboravimo također, da su naučne istine efemerne, sve

kraćeg vijeka, ukoliko nauka brže napreduje. Naša etika ipak ima in ultima ratio svoje obrasce u Dekalogu. "Ono" iz Dekaloga može se ignorirati, ali ne mijenjati.

Ali: obzirom na postojeće i one iz prošlosti tendencije "prilagodavanja" (bolje: "akomodiranja"), "modernim shvaćanjima i potrebama", svakako će se nastojati ponešto izmijeniti, revidirati, dopuniti, na drugi način formulirati, štaviše "modernizirati".

Kad spominjemo "moderno" mislili smo na porijeklo te riječi koja dolazi od latinskog priloga "modo", tj. "upravo". Sama riječ može biti dvo- i višesmislena. Na umu treba imati da moderno nije uvijek i progresivno.

Promjena će biti i obzirom na brojne i vrlo različite tendencije "agresivne humanosti".

("Riječi "humanost" i "humanizam" imaju različita značenja, a svi smo zapazili da ih mnogi političari brkaju).

I ime humanosti mnogi su životi, pa i naših pacijenata, ugroženi. Vrijednost života procjenjuje se sve češće i "kvalitetom života" ponekad na zabrinjavajući način. Prema "kvaliteti života" ostavlja se prosuđivanju liječnika, da li će uložiti svoje znanje i trud na spasavanje "nekvalitetnih života". Na trijažu će u velikoj mjeri utjecati i ekonomski momenti, što posebno ugrožava etiku, pa i živote "ab ovo", "ab incunabilis", tj. od kolijevke.

U Ženevskoj formulaciji piše: "Apsolutno ću poštovati ljudski život od samog početka", što je vrlo neodređeno.

Na nedavnim kongresima o tome se burno raspravljalo. Primjer trihotomija. Vodile su se stare rasprave teologa, filozofa, liječnika "da se odredi točka" početka ljudskog života.

Znanstveno mišljenje o početku života nemoguće je dati, jer se i ne radi samo o znanstvenom, nego i metafizičkom pitanju. "Danas prevladava mišljenje da bi u bilo kojem pluralističkom društvu bilo nepravilno zakonom odrediti mišljenje koje bi morali prihvatiti svi građani, jer bi nepoštivanje toga stava one čija su vjerovanja suprotna stavljalo u poziciju da krše zakon" (Asim Kurjak).

Po tom pitanju biti će još rasprava, revizija, amandmana, a historija nas uči da i u medicini, pa i liječničkoj etici, ima neka "politika malih koraka". U takvu politiku spadaju i kompromisi, a ovi "uvijek ostavljaju nezadovoljnima obje strane", pa ih se zato i u etici treba plašiti.

Diskusije u etici dovode do prepirki često zbog stupnjevanja, kad se raspravlja može li nešto biti "moralno", "moralnije" i "manje moralno", pa "etično" i "najetičnije"; "istinito" i "najistinitije". Postoje i "riječi koje razdvajaju" u diskusijama: crno-bijelo; ružno-lijepo; dobro-rđavo; dozvoljeno-zabranjeno i sl. A što da kažemo o našim "slijepim mrljama" i naočnjacima?

Svakako treba da se ima na umu da su se shvaćanja morala mijenjati, da se mijenjaju i da će se mijenjati u raznim razdobljima, na raznim meridijanima i u raznim sredinama, pa su predviđanja i od samog kraja našeg milenija nesigurna. Tako i u pogledu liječničke etike, deontologije.

Ipak: što će ostati, što će se izmijeniti; kakva su obećanja i prijetnje budućnosti?

Prijetnja etici svakako je "eugenika budućnosti", koja je već otpočela pobjedonosnim pohodom gen-tehnologije. Stvorila su se već dva "lagera" i podjeljenosti mišljenja u samom lageru ortodoksnih vjernika tehnologije. Postoji već i rasprostranjeni nemir, koji neki upoređuju s onom "atomskom nelagodom". Uspjehe human-

genetike smatraju neki alarmantnima, jer omogućuje neku vrstu "bio-politike": gen-tehničko oblikovanje subjektiviteta i društva.

U nedavno objavljenom delu "Organizirana neodgovornost" ¹⁰ Ulrich Beck govori kao moderni starozavetni prorok. (Takve su većinom nekada kamenovali, jer su na neugodan način uznemirivali savjesti i životne ugodnosti suvremenika).

Suzbijanje nasljednih bolesti nešto je više od jezičke nekorektnosti, jer se u stvari misli na uklanjanje onih koji boluju od tih bolesti, jer od njih sve proizlazi. Iz te prividno suptilne razlike proizlazi prijetnja, da će u radionicama human-genetičara etiketa "kongenitalan" ubuduće značiti "preventivnu smrtnu osudu".

Naprimjer: Onaj tko želi postići uspjeh genetičkim suzbijanjem shizofrenije, postići će ono što su pokreti eugeničara u XIX i XX st. propagirali, ali ne ili samo nevjerojatnim okrutnostima mogli ostvariti: uklanjanjem oboljelih ljudi od shizofrenije. Dejelovanje je isto, štaviše mnogo bolje, eficientnije. S velikim i važnim naprecima prenatalne dijagnostike porasti će neminovno i broj legaliziranih pobačaja. Etička obaveza Hipokrata i Ženevske konvencije ("Apsolutno ću poštovati ljudski život od samog početka") doći će u pitanje. Nefiksirani "nulti meridijan", "Greenwich života" onemogućiti će orijentacije, pa, štaviše i razne oblike "kriminalizacije medicine", u kojoj eksperimenti (tajni) na embrionima i trgovanja fetusima za potrebe kozmetičkih industrija nisu najlakši oblici kriminalizacije.

Genetika je tehnika budućnosti, koja na materijalnom supstratu oblikuje izražajne oblike budućih ljudi. Onaj tko bude htio izmijeniti čitave generacije, neće to činiti na čovjeku, nego na prividno mrtvoj materiji, koju može "bezbolno" prema svojim kriterijima i željama birati i instrumentalizirati.

U svemu tome tehnika je neutralna. Tek njena upotreba (kao napr. kod nuklearne energije) odlučiti će kojim će ciljevima poslužiti: dobrim ili rđavim, tj. etici.

Zahvati gen-tehnike, koja se brzo razvija, znače praktički izbor, dakle brisanje razvojnih varijanti, poboljšanje drugih varijanti željenih oblika, osobina (zdravlje, određene radne i druge sposobnosti, itd.). Omogućuje uklanjanje, poboljšanja, nove kombinacije, dakle oblikovanje (ili stvaranje) živih bića, uključivši i ljudska.

Divinum opus ... Vanitas vanitatum?

Diffurth je na jednom mjestu upitao: "Zašto vam smjeta riječ Bog? Umjesto nje možete upotrijebiti riječ "evolucija".

Točno je: Huxleyev "Lijepi novi svijet" ne stoji još – na sreću! – u nijednom političkom programu. Nove tehnike čak obećavaju, da će rasne teorije eugeničkih ludovanja pasti u zaborav, kao i one hekatombe nacističkog terora; da će "diferencirati" (kako se to danas govori) i političke egzekutore takvih ideologija i njihova gruba, okrutna, primitivna sredstva (prisilne sterilizacije, zakonske zabrane za sklapanje nekih brakova, masovna ubijanja).

Zašto bismo se plašili nove eugenike kojoj neizbježno idemo u susret?

Pred nama nije neka politička ili socijalna, nego "samo još" tehnološka eugenika, koja se nećujno – kao u mekim, pustanim papučama zdravstvene profilakse – kreće, čak sa svim blagoslovima i krizmama nauke.

Ali Beck je nepovjerljiv: "Barbarstvo može nastupiti, jer se na političkoj pozornici ne pojavljuje u poznatim kostimima brutalnosti. Put joj je otvoren u klinike, laboratorije, tvorničke hale novih bio-industrija. Njen pobjednički pohod ne počinje uličnim neredima, progonima manjina, mitinzima, ukidanjem parlamenata, gaženjem zakona. Ona ovog puta nastupa u bijelim haljeticima sa, istraživačkim ambicijama, liječničkom dobronamjernošću, po volji i želji roditelja, da se za njihovo dijete

učini ono što je najbolje. Sudovi i parlamenti jednoglasno pristaju, jer, kad lepršaju barjaci zdravlja, svi aplaudiraju. Ili bi to trebali činiti ..."

A sad pitanje: Tko će biti protivnik genetičkom suzbijanju nasljednih bolesti? Što ima rdavog, ako roditelji žele "zdrave bebe"? U čemu je siva prijetnja nastojanja da dobijemo plodnije vrste bilja, bolje vrste domaćih životinja?

Dramaturgija mračnih zbivanja otpočeti će, kad se na pozornici svjetske povijesti pojavi "komercijalna eugenika" (Jeremy Rifkin). Drama će otpočeti "planetariziranjem svih medicinskih zadaća", čije tendencije već danas sa zadovoljstvom zamjećujemo u nekim granama medicine. A što će donijeti ona "revolucija humanosti", koja je već na pragu, a mrijestilišta njene ideologije su već posvuda u svijetu.

Primjenom svih sredstava perinatalne intenzivne medicine mogu se na životu održati mnoga nedonoščad, koja nekad nisu imala izgleda za život. Pita se: mogu li se opravdati u svim takvim slučajevima golema angažiranja raspoloživih sredstava?, što se odnosi i na stare ljude. U diskusijama o tome ponosno su isticali "nedonoščad-rekordere", pa čak "nacionalne rekorde" (napr. preživjelo njemačko nedonošče: 460 g).

Nekad se smatralo da je 1 000 g težine pri porodu najniža "točka za intervencije" oko održavanja života, a o daljnim postupcima prepušteno je liječnicima i roditeljima. Sve se izmijenilo u SAD, kad je nakon uznemirujućeg presedana donesen tzv. Baby Doe Act, koji američke liječnike praktički obavezuje da se trude svim sredstvima oko ma kako slabašno nedonoščeta.

Na međunarodnom simpozijumu u Zürichu o "Premaloj nedonoščadi" (mart, 1989) čuju se žestoki protesti. William A. Silverman (Greenbrae, Kalifornija) kaže: "Liječnike prisiljavaju da uz ogromne troškove i golemo zalaganje nastoje održati u životu i nedonoščad s minimalnim ili nikakvim šansama za život, štaviše i po cijenu teških fizičkih ili mentalnih oštećenja preživjelih. Medicinske i socijalne ustanove morale bi tada preuzeti doživotnu njegu i brigu o velikom broju slijepe i cerebralno oštećene djece. Ovakva dodatna dužnost predstavljala bi prekomjerne napore za spomenute ustanove i u visokorazvijenim industrijskim zemljama. Provođenja ovakvog zakona isključuje svako pravo roditeljima da u tome imaju neku riječ. Kakvog smisla ima svom silom (!) spasavati nedonoščad čiji život nitko nije želio, a kojima su roditelji možda nezaposleni, nisu vezani brakom, ili maloljetni, daci, kriminalci, narkomani, ili sve zajedno? Nije li to zastrašujuće, preduboko antisocijalno prisiljavanje ...?"

Prastari tabu "svetosti života" branili su žestoko drugi, pa je prihvaćen kompromis prema tzv. australskom regulativu, a kompromisi obično u sebi nose prokletstva polovičnih rešenja.

"Revolucija humanosti" otpočela je smirenim razmišljanjem, meditacijama o "kvalitetima života", koje će odlučiti krajem milenija ne samo o "trajnoj etičnosti starih liječničkih zakletvi", nego i o postulatima buduće etike. Nije li tema kvalitete života nešto "rezervirano za skeptike i pesimiste", nešto kao "igralište na koje je zabranjen pristup" djeci, pesnicima, onim nesmotrenim optimistima, koji gledaju u zvjezde, a ne pred sebe?

"Kvaliteta života" postala je danas krilatice u medicini i politici. Toliko se proširila da se – uprkos toga ili upravo zbog toga – plašimo. Moć riječi je golema. Neke ubijaju, a neke oduševavaju i ponesu ljude visoko i daleko. Ponekad suviše daleko. Privlačne krilatice ne postaju lako opasnim samo u političkim programima.

Zbog kvalitete života lako ćemo poći putevima "političke eugenike". Bez dugih razmišljanja prihvatiti eutanaziju, koja je po samom značenju ("dobra smrt") svakako lijepa i privlačna. Zar nečija "dobra smrt" nije za neke "bolji život"?

Postoje zamke velikih i lijepih reči, a u takve se upada bez razmišljanja.

Zbog "kvalitete života" lakše ćemo prihvatiti ponude human-genetike, ne misleći na opasnosti. Svi tražimo kvalitetniji život, tj. lakši, udobniji, bogatiji (možda u svemu više nego u onom lepom zadovoljstvu naših napora).

Ovdje treba imati na umu, da takva težnja nije nehumana, nego ponekad samo ne-humana.

Buduća etika zavisi svakako o medicinskoj futurologiji, a ova zahtjeva – neki kažu – fantazije, otvorene vidike, pa i humor. Pogrešno bi bilo prikazivati ono što će doći kao neku ubrzanu sadašnjost, kao što to čine u "science-fiction romanima", jer tko nam jamči da ovaj naš znanstveno-tehnički pritisak neće jednog dana popustiti? Historija medicine ukazuje na sistole i dijastole.

Futurologija zahtjeva i opreznost, jer što možemo predviđati o svijetu, ljudima oko 2 200. godine, ako se dotle ljudi sami iskorjene?

Razumna futurologija mogla bi baciti pogled tek do prijeloma našeg milenija. Globalni pogled također nije moguć, nego samo segmentarni. Ipak i takve ograničene prognoze mogu biti korisne ne samo da odgovorimo na pitanje u naslovu, nego i zbog nekih upozorenja.

Ona politička podjela svijeta na sjever-jug, istok-zapad neće se moći održati, pa možemo očekivati "planetiziranje svih medicinskih zadaća". To je poželjan, ali težak zadatak, pri čemu se neće moći izbjeći dirigizam i intervencionizam, koje već osjećamo.

Intervencionizam nameće činjenica, da je sve više ljudi koje je potrebno zbrinuti, hraniti, liječiti, njegovati, opismeniti, kultivirati, civilizirati, osposobiti za bolji samostalni život, privređivanje. Prenapućenost zahtjeva dirigizam, jer i od ove čovjek oboljeva, pri čemu mislimo na kriminal, nasilja, narkomaniju, mentalna oboljenja razne vrste. Osim toga, na velikim prostranstvima zemaljske kugle čovjek je postao "uzročnik bolesti" i "bolesti prirode" (Arthur Glikson), pa kao takav mora postati i objekt i subjekt liječenja. Ekologija će tako postati važan dio medicine, a ekološka etika i dio liječničke etike.

Naš tradicionalni odnos prema okolnom svijetu karakteriziraju dva suprotna gledišta. Na jednom kraju shvatanje da priroda postoji zato da bi je ljudi koristili, da bi poslužila ljudskom rodu i produžila civilizaciju. Na drugom su kraju tzv. prezervacionisti, koji smatraju da ljudi predstavljaju prijetnju za prirodu, pa takav čovjek ne može biti ni čuvar života ni zdravlja na Zemlji, a to je svakako prva zadaća liječnika. Liječnici moraju biti sposobni, da uz ostale i ostalo, obezbijede pravu prirodnu sredinu za rašćenje djeteta, da bi se došlo i do gostoljubivog područja za ljudska bića.

Na tom području buduće medicine liječnička etika imaće pred sobom uzore "srednjevjekovne vrline": poniznost i poslušnosti prema prirodi; siromaštvo i čednost uobrazilje; osjetljivost, samoodricanje, samopovlačenje (Frederick Turner).

Možemo li to slijediti? Ako to bude prihvaćeno, onda ćemo smjeti reći da ipak postoji i neka trajna etičnost u starim liječničkim zakletvama.

Finansijske žrtve za naše zdravlje i zdravlje naše okoline su zastrašujuće goleme, a već su ogromni izdaci i za suvremenu "medicinu bolesti", koja nameće potrebu sve većih bolnica i medicinskih ustanova. Ovisnost medicine o državi biće time sve veća i veća. Zato idemo u susret sve većem dirigizmu, od kojeg medicina neće biti

pošteđena. Državi se nameće neugodna dužnost suca: da uskladi interese tzv. općeg dobrostanja s interesima liječnika, pacijenata i ekonomije. A gdje su sredstva za tzv. produktivna istraživanja?

Neki se plaše dirigizma, jer ugrožava osobnu slobodu razvijanja, jer "ako red i sloboda izgledaju nepomirljivi, pobjeđuje uvijek red i potčinjuje slobodu" (Eduard Heimann).

Ovdje bismo mogli reći da zaista "svako društvo uvijek ima liječnike kakve zaslužuje". Zar ta istina ne zvuči nekima pakosno?

Kad je profesor Moralne filozofije u Glasgowu Francis Hutcheson 1726. god. objavio "Istraživanje o Dobrom i Zlu" stvorio je formulu o "najvećoj sreći za najveći broj" ("the greatest happiness for the greatest number"). Smatrao je to direktivom za one koji vladaju. U stvari, bila je to formula za sociološki dinamit. On je inspirirao Thomasa Jeffersona (1776), koji je težnju za srećom uzdigao kao osnovno pravo čovjeka. Utjecao je i na Marxa i na programe svih političkih partija u svijetu. Svi su otada proklamirali "višu kvalitetu života", koja uključuje duhovno, duševno i tjelesno dobrostanje čovjeka. Nema nijednog političkog programa bez ovog obećanja. Dobrostanje su identificirali sa Srećom.

A što je Sreća? Da li onaj radosni nemir, radosna vreva ili ona vedra smirenost, spokojstvo? Da li svjesnost da smo izvršili neku plemenitu dužnost ili neki manje plemeniti uspjeli coup, koji nekog drugog nije ni obradovao, ni usrećio? Da li je sreća eudaimonia antičkih filozofa, koji smatraju da su etika, moral, vrlina, dužnost najveće dobro?

Ili: "... Tko može biti srećniji od udovice nekog bogatog gospodina, a supruge mudrog čovjeka, koja ima nekog veselog momka ljubavnika?" (Hans Kasper). Postoje li i frivolne sreće.

Kakvi su odnosi sreće, blagostanja, kvalitete života s brojem i moralom?

Hoće li zdravlje biti primarno u političkim programima budućnosti? Hoćemo li blagostanju težiti s bolešljivim, bolesnim ljudima i sve bolesnijima od svega što ih u svijetu oko nas ugrožava?

U odgovorima na ta i druga pitanja naći ćemo odgovor i na pitanja "stare" i buduće liječničke etike.

Slijedeće decenije biti će također era higijene i profilaksije. Razlikovat će se od ove pretežno terapijske. Možda ćemo se više približiti onoj ideološkoj utopiji koja u sebi krije duboku istinu: zdravlje je za opće dobro važnije od bolesti.

Ili onoj: da "svi ljudi žele umrijeti zdravi"?

Zdravlje je ne samo skupocjeno, nego i skupo. Upravo kao i kultura. Nedavno je u Velikoj Britaniji vladi i narodu postavio Kenneth Clarke pitanje: "Nije li možda važnije da imamo najbolje škole i bolnice na svijetu, umjesto najboljih banaka i tvornica automobila?"

Ovo nije alternativa, nego dilema. Već pri kraju milenija čovječanstvo će se suočiti s mnoštvom dilema. Suvremeni detant već nam danas nameće napr. dilemu: Jedan metak ili jedan dnevni obrok za neko dijete? Ekologija i etika svakako će nas suočiti s "alternativnom dilemom": Programi epidemiologije zdravlja i za nerazvijene zemlje ili takvi programi i "prljave tehnologije" u siromašne zemlje? Rizika i krum-pirišta ili golema prostranstva zaostalog svijeta za opasne otpatke našeg konzumnog društva?

Suvremene tendencije à petit pas i buduće smionije planetariziranja svih medicinskih zadaća nametnuti će svakako još neke postalute moderniziranoj etici. Vjeru-

jemo da će ovi u suštini biti oni antički: *primum non nocere et necare; medicamentum lethale non propinabo* ...

Ovo spominjemo i zbog nekih nedavnih farmakoloških provjeravanja u nerazvijenim zemljama, ne zaboravljajući također velikodušne poklone "lijekova" nekih multikompanija.

Za liječnike je budućnost već otpočela. Veliki broj znanstvenih institucija, kao što su WHO, UNESCO, FAO, dokazuju "svjetsku medicinu" iako in statu nascendi. Vodeće ličnosti svih medicinskih disciplina osjećaju se kao "građani svijeta" (grčki: kosmopolitai), kao u doba helenizma i cvata islama. Upravo taj sam po sebi razumljiv kozmopolitizam isključuje opasnosti rasizma, nacionalizma, pa i onog medicinskog apartheida, koji ugrožavaju svetost života i zdravlja. Ovdje ukazujemo i na univerzalno značajnu zadaću pravovremene "geografske patologije", koju samo WHO može savladati. Početke ove discipline nalazimo već u traktatu "O okolnom svijetu" iz Corpus hippocraticuma.

Panorama oboljenja mijenja se prema geografskim širinama, a "naše zdravlje" uslovljeno je "općim zdravljem". Svi to znamo, ali za ovu humanu misao ipak moramo sazrijeti. Svečano smo se kleli i obećavali, da u medicini ne smije biti "apartheida", što znači da čovjek bude čovjeku čovjek. Tek krajem milenija možemo se nadati etičkom nalogu: Budi Čovjek!

On postoji već u liječničkoj etici i kodeksima, što dokazuje "trajnu etičnost" o kojoj raspravljamo.

Plašimo se prevelikog broja zadaća svjetske medicine, ali među hitnima, neodloživima, biti će svakako suzbijanje narkomanije, u svim njenim oblicima. Mislimo, naime, i na razne "psihodroge", na neka psihofarmaka, na ataraktika, sedativa, "pilule sreće i blaženstva" i mnogočega što stotine milijuna nose u džepovima ili torbicama. Borba protiv "tvrdih" i onih "soft-droga" je neodloživa, jer ne dovode samo do ovisnosti, nego su izvori mnogih zločina, nasilja, socijalno-ekonomske bijede, mnogočega, sve do incidenata pri radu i u saobraćaju.

Prošlosti ukazujemo poštovanje, ponekad joj upravljamo čežnje, a budućnosti svi upućujemo uvijek nade.

Ipak, trebali bismo spomenuti i neke strepnje.

Marx je već predvidio da će sve ekonomije konačno postati "ekonomije vremena", što se obistinilo.

Već mnogi primjećuju da naše doba trpi od neobične bolesti, tzv. akcionizma i hektike, da više ne uzimamo dovoljno vremena da do kraja razmislimo o stvarima.

Sve se izmijenilo.

U historiji postoji onaj poznati "lanac povezanih karika", ali postoji i onaj "od žrtvovanja ljudi preko žrtvovanja životinja, bilja, skupocjenih stvari, zlata i novca, pa do žrtvovanja vremena". I tako naše doba ima svoja okrutna božanstva otkad trpimo pod diktaturom "kronokratije". Sve se više piše o vremenu, nedostatku vremena, skupocjenosti vremena.

Nastupila je "hipereficijentna kultura nanosekundi", ali su se srećom pojavili razboriti pobunjenici, i to upravo ondje gdje su kronokrati proklamirali "time is money".

Nakon što su u SAD povelili vojni pohod protiv gen-tehnologije otpočela je već i borba protiv "ekološkog shvatanja vremena".

Situacija u visoko tehniciziranoj civilizaciji zaista je paradokсна: "Nemamo vremena!" – A nikada ranije mase ljudi nisu raspolagale s toliko vremena kao danas. Nekad su samo pojedinci ulazili u staračku dob, a većina ih je umirala u mladim godinama. Danas smo okruženi ljudima kojima je prosječna dob od 70-75 godina.

Prema devizi "Vreme je novac" strojevi su silno ubrzali procese produkcije, smanjili radno vrijeme. Ljudi, žene, pa i djeca, još su sredinom XIX st. morali raditi do 80 sati tjedno. Tek novembarska revolucija 1918. god. uvela je 48 satni radni tjedan, a poslije II svjetskog rata 40 satni. I bolje komunikacije donijele su ljudima mnogo više vremena, pa ipak se danas više nego ikad tužimo na nedostatak vremena. "Ekonomski porast proizvodi sve veće pomanjkanje vremena" (Staffan Linder), pa se već 1970. god. zamjetila ona nemirna "harried leisure class" u visoko razvijenim zemljama.

Izmjenismo se u krvi i tkivima. Zapanjujuća su bila zapažanja nekih uporednih studija. U Brooklynu, Münchenu, Milanu, ljudi hodaju prosječno dvaput brže nego oni u grčkim selima.

Imamo mnogo razloga za strepnje pred kronokratijom i u medicini:

Na nekim klinikama elektronski su računari opomenuli, da je liječnički pregled "rentabilan samo, ako ne traje duže od 9 minuta i 14 sekundi". Uskoro poslije: samo 6 minuta i nešto sekundi. Usput su "elektronski mozgovi" savjetovali: "Ne gubite vrijeme s majkama bolesne djece objašnjavanjem načina djelovanja propisanih lijekova i sličnim. Tiskana uputstva priložena su lijekovima ..."

Kronokratija diktira kratke odnose s bolesnicima; a bolesnicima zabranjuje "duge ispovjedi". Izmjenila je ličnosti liječnika, lišivši ga mnogočega lijepog, mudrog, zato i humanog, što su Maimonides i drugi nekad priželjkivali u onim medicinskim molitvama. Liječniku je uštedjela vrijeme, ali mu je oduzela zadovoljstva pronicanja. Izmjenila je metodike semiologije, ugrozila psihosomatsku medicinu i još mnogo toga, što učimo i u što vjerujemo.

Kronokratija vrijeđa liječničku etiku, deontologiju.

Neki sada definiraju liječničku etiku kao "konglomerat od propisa etike i apela iz Hipokratove zakletve".

"Nemati vremena za nekoga" svakako je uvredljivo, a "nemati vremena za bolesnog čovjeka", za one koji traže našu pomoć, nije samo povreda etike, nego i deontologije, štaviše i nečovječnost.

Zar se kronokratija ne spominje već u Evanđelju u "Priči o milosrdnom Samaritanu"? Priča koja se mutatis mutanda ponavlja do naših dana, napr. kod saobraćajnih udesa, ambulancama, čekaonicama, pri smjenama dežurstava, uoči vikenda, pa i onda kad zaboravimo ono antičko "periculum in mora"?

Mnogi su to uočili, a Whytes opominje, da "organization man" zahtjeva novu etiku.

Pod pritiskom kronokratije pojavila su se elektronska računala, roboti, pa zakoračismo u kompjutersku medicinu.

Neki "laudator temporis acti" smatra kompjutere "hibridom kronokratije i tehnologije". Riječ "hibrid" svakako je smatrao pogrdnom, jer ona znači ne samo melez, nego i bastard, a u grčkom označuje "objest, nasilje". Neki su već zloguko govorili o sumraku onog što smo ponosno nazivali "Ars medica". O involuciji kreativnog moz-

ga, čak o "evolucionoj involuciji" (atrophia ex inactivitate). Zabrinuti za intelekt za koji nema proteza i surogata.

Svakako smo već sada usred revolucionarnog preobražaja medicinskog mišljenja. Naša se medicina sve više matematizira, a taj se proces ubrzava. Izvan sumnje je da je opšta slika medicine već od 1945. god. pod rastućim utjecajima tradicionalnih (već od Hipokrata, pa jatrofizičara XVII st.) i novih matematičkih metoda¹¹. Opis nekog fiziološkog procesa za biokemičare i biofizičare je nepotpun, ako se ne može prikazati jednadžbama. U kliničkoj praksi sve se izražava u procentima: dijagnoza, diferencijalna dijagnoza, prognoza, terapijske indikacije, procjene terapijskih uspjeha itd. Kvantificiranje kliničkog mišljenja unaprijedilo je medicinu.

Kompjuteri potresaju matematiku, svakako i medicinu, kliniku, između ostaloga obradom podataka o nalazima pregleda i automatskom dijagnostikom.

Sve lagodnosti imaju svoje nelagodnosti, pa će to liječnici sutra, više nego danas, psihološki osjetiti.

Najbolje klinike neće biti najbolje po svojim liječnicima, nego po svojim kompjuterima i robotima.

Plašimo se novog idolopoklonstva, oholosti, taština. "Radovat ćemo se, kao djeca novim automobilčićima". Korigirat ćemo onu staru "Za medicinu je potrebna bolest, bolesnik i liječnik", pa ćemo prednost dati kompjuterima. Liječnicima ćemo ostaviti u početku posluživanje kompjutera, dok to s vremenom pacijenti mogu sami da nauče. Mnogo toga s vremenom će postati nalik onoj "shizofrenoj" budućnosti, onom "pijanom brodu" o kojem je Arthur Rimbaud već pre stotinu godina govorio.

Plašimo se antropomorfiziranja robota, da stari liječnik ne postane "civiliter mortus", tema za anegdote, a ne legende. Plašimo se zamora obrazovanja, one "Bildungsmüdigkeit" i pretnji instant-kulture. Suočeni jednog dana s robotikom, kompjuteriziranom medicinom u jednom hladnom ratu, kakvi će biti izgledi za onu "concordia oppositorum"?

Jer: "Čovjek, kako to gordo zvuči ..." A liječnik, ne zvuči li i to gordo?

Morat ćemo se naviknuti da oštrije i pregnatno mislimo i formuliramo. Ne u odnosu s našim bolesnicima i kolegama, nego u odnosu s našim kompjuterima. Ovaj novi stil mišljenja biće cezura, historijski prelom s mnogočime iz prošlosti.

A etika trećeg milenija? Kakav ćemo program podastrijeti kompjuterima?

"U početku bijaše Čuđenje", kaže Aristotel, što nije isto što i Divljenje, dva neidentična blizanca. Na mjestu Čuđenja i Divljenja ljudi dolaze na koljenima. Zar poštujemo i volimo čovjeka na koljenima? Sposobnost erekcije Čovjek je stekao od Znatiželje, koja ga je kultivirala, utrla puteve znanosti, pa i medicini, svim lepim veštinama ("belle arti"), umetnostima, dobrim "kvalitetama života". Znatiželja nas vodi u provjeravanju, procjenjivanju, revidiranju, mnogočemu što determinira naš život, sudbinu. Njen ubikvitet nije poštedio kompjuteriziranje.

Poticani znatiželjom – curiositatis causa – nastojat ćemo konstruirati robote "na sliku i priliku Čovjeka", u težnji ka antropomorfizmu.

U septembru 1989. god. održan je "historijski susret čovjeka protiv mašine". U New York Academy of Art, pred 400 gledalaca, Garri Kasparow²⁶ trijumfirao je nad kompjuterskim šampionom "Deep Thought" ("Duboki mislilac"), pobijedivši ga u 52. potezu.

"Sa razvijenim, lepršavim zastavama, slomili smo se", priznali su pošteno inženjerski konstruktori.

"Duboki mislilac" raspolagao je zaista "grubom silom" ("brute force"), tj. enormnom sposobnošću da u sekundi kontrolira 720 000 pozicija na šahovskoj ploči. On je znao da je jedan potez bolji od nekog drugog, ali nije znao zašto. On nije mogao razumjeti kauzalne odnose. Bio je u stanju igrati protiv poznatih protivnika. Mogao je predvidjeti 10 poteza unaprijed, ali je bio slijep za ono što će poslije toga uslijediti. Drugim riječima: šahovski kompjuteri ne prave planove, nego vuku poteze. Kao neki koji bezglavo rade rukama ili nogama. Pokazalo se da mu je nedostatak intuicija i osjećanje, tj. nedostatak onog suptilnog "chipa", kojima liječnici i umjetnici raspolazu.

Kad je Michelangelo završio svog veličanstvenog "Mojsija" viknuo je "Perché non parli?!", a obuzela ga je želja da ga čekićem udari po glavi.

Neće li genijalne konstruktore obuzimati želja, da svoje "mašine" udare po glavi i srcu? Vauvenargues ima pravo kad kaže: "Les grandes pensées viennent du coeur." U medicini su svakako više nego u mnogim drugim granama znanosti potrebne velike misli koje dolaze i iz srca.

Da li će u superscijentificiranom svijetu biti mjesta za neku ili neke "trajno etične misli iz starih liječničkih zakletvi"?

Ovo nas pitanje vodi antropizmu, tj. pogledu na svijet i život koji u pitanju položaja čovjeka u prirodi gleda kao na "pitanje nad pitanjima", ili koji stoji na gledištu da je "čovjek mjera svih stvari".

To je u stvari i pitanje o humanizmu o čemu Heidegger tako lijepo i pravovremeno (1949) raspravlja u svom pismu Jeanu Beaufretu¹²:

- Vi pitate: "Comment redonner un sens au mot Humanisme? To pitanje potječe iz namjere da se zadrži riječ "humanizam". Pitam se je li to nužno? Ili zar nevolja što je izazivlju svi naslovi takve vrste još nije dosta očigledna?... Kamo drugamo ide "briga" nego da čovjek (homo) postane čovječan (humanus)?

- Humanizam je smišljanje i briga da čovjek bude čovječan, a ne ne-čovječan, "inhuman", tj. izvan svoje biti ..."

Upravo zbog toga, što je čovječnost ipak u biti čovjeka, vjerujemo u trajnu etičnost onih starih liječničkih zakletvi. Uprkos kolebanjima pod prijetnjom kronokratije i robotizacije.

I ne bismo li pred kraj trebali da se podsjetimo na neke lijepe stranice koje smo odavna pročitali?

Goetheov stih u "Faustu":

"Was du ererbt von deinen Vätern hast,

Erwirb es, um es zu besitzen ..."

Schopenhauer je to komentirao na svoj način¹³:

"Od velike je vrijednosti i koristi pomoću vlastitih sredstava naći ono što su mislioci već prije nas našli, i nezavisno od njih i prije nego što to znamo. Ono, naime, što čovjek samostalno misli, razumije on mnogo temeljitije nego ono naučeno, a kad to još jednom nade kod onih prijašnjih, on tudim, priznatim autoritetom, nenadano dobiva potvrdu koja snažno posvjedočuje istinu onoga što je sam mislio. Time onda stječe pouzdanje i postojanost da to brani protiv svakog protivurječja ..."

* "Ono, što si naslijedio od tvojih otaca, steci sam, da bi to posjedovao ..."

LITERATURA I IZVORI:

- ¹ Durant W., *Ognjišta mudrosti*, Narodno delo, Beograd, 1930, 15. - ² Simon N., *Rivista di Storia della Medicina Ebraica*, VII, Roma, 1951. - ³ Milčinski J., *Pacijent kao subjekt lečenja* (rukopis) - ⁴ Winkelmann O., *Wer soll und wer darf Arzt werden?* Antrittsvorlesung, Med. Hist. 1968, 4, 3, 294-309. - ⁵ Schaefer H., *Kann die Wissenschaft eine neue Ethik entwickeln?* Intern.Dialog, 1970, 4, 5, 300-316. - ⁶ Galeni opera omnia, I, C.G.Kühn, Wien, 1821. - ⁷ Jung C.G., *Ueber psychische Energetik*. Lüth, 1928 (Lehren und Lernen in der Medizin, Thieme, Stuttgart, 1971). - ⁸ Lichtentaeler Ch., *Geschichte der Medizin*, II, Deutsch.Aerzt.Verl., Köln, 1977, 597. - ⁹ Grmek D., *Deontologija liječnika*, Med.encikl., Leks.zavod, Zagreb, 1959, III, 58 - ¹⁰ Beck U., *Gegengifte - Die organisierte Unverantwortlichkeit*, Suhrkamp, Berlin, 1989. - ¹¹ Lichtentaeler Ch., 619. - ¹² Heidegger M., *Über den Humanismus*, Frankfurt/Main, 1949, 7, 9-12, 14-23, 23-24, 24-25, 26, 27-31, *Suvremena filozofija Zapada*, Nakl.zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1979. Prev. D.Pejović. - ¹³ Schopenhauer A., *Parerga und Paralipomena*, II, P.Deussen, München, 1913, 7-25 (Prev. V.D.Sonnenfeld).

Vladimir JANEŽIĆ-UTVIĆ (Garčin), Ruža PETROVIĆ-MIRKOVIĆ (Beograd)

Association of Yugoslav Scientific Societies for History of Health Culture, Beograd

PERMANENCE THE OATH OF DOCTORS OF MEDICINE ?

Key words: The oath of doctor's of medicine; Ethic of doctor's of medicine; Codexes of medical ethics

Will medicine and doctors in the present sense of these words still exist in a super scientified world of the third millennium? In that era of mechanics and technology will there still exist what for millennia past we have considered as ethical in medical oaths?

The authors believe that a revision of the Hippocratic oath and the medical codex will be inevitable in order to enable us to protect Man and Nature.

(Rad je primljen u Uredništvu 30. X 1989. god.)